

Hány éves a magyar állam?

László Balázs

Doktorjelölt, PTE ÁJK Jegtörténeti Tanszék

1. Bevezetés

Szent Istvánban a köznyelv a magyar állam alapítóját tiszteli, államiságunkat pedig immár több mint ezer évesnek tekinti. Első királyunk uralkodásának közjogi jellemzése azonban éppúgy nem egyszerűsíthető az „államalapító” jelezőre, ahogy az állam meghatározása sem egyöntetű sem jogi, sem történeti megközelítésben. Az államnak ugyanis nincs minden tudományág számára irányadó definíciója, hanem számos történeti, szociológiai, politológiai és jogi meghatározása ismert.

Az államfogalmak sokkal később keletkeztek, mint az általuk leírt jelenség, ami felvetheti a kérdést, vajon szólhatunk-e azonos fogalmi rendszerben a jelenkori és a középkori államalakulatokról, de éppen a modern nyelvhasználat előnye az, hogy az „állam” szót különböző korok formációira is használhatjuk. Makk Ferenc is hangsúlyozza, hogy a korai királyság korabeli hatalmi struktúra államnak minősítése kérdésében nem vezethet tévútra az, hogy az államot a középkori gondolkodás a mai értelmezésekben még nem definiálta. Egyfajta minimális, a történeti alakzatokra is figyelemmel lévő leírásban az állam „komplex képződmény, összetett, intézményszerű, monopolizált és centralizált hatalmi szervezet, ami az idők folyamán állandó változáson ment keresztül, és jelenleg is különböző formákban és hatásmechanizmusokban jelenik meg”.

2. A (jog)történettudományi megközelítések

A történettudományban a magyar államiság kezdetével kapcsolatos megközelítések három csoportba rendezhetők, amelyek közül a köznyelvi vélekedéshez legközelebb Eckhart Ferenc, Györffy György, Hóman Bálint és Pauler Gyula korrajzai állnak. Ezek lényege szerint a régi törzsi szervezet csak háború idején ismert el maga fölött más hatalmat, még Géza fejedelem munkássága is csak központosítási törekvés-ként jellemezhető, a valódi államszervezés, az államszervezet alapjainak kiépítése pedig Szent Istvánnál indul meg.

Más szerzők – így Bónis György, Kristó Gyula, Marczali Henrik, Szekfű Gyula – a honfoglalás-kori hatalmi berendezkedést erős központi hatalom által összefogott

nomádállamnak tekintik. Egyaránt kifejtik, hogy a Kárpát-medencében történő letelepedés után ismét a törzsi szeparatizmus erősödik, majd Szent István korában új típusú államiség alapjai jönnek létre. A kortársak közül Képes György is arról ír, hogy az első magyar állam, egy „sztyeppei magyar nagyfejedelemségnek” nevezhető nomádállam már az etelközi szállásterületen létrejött.

Az előbbi álláspontok ellentmondásait oldja, hogy a XI. századot megelőző időszak hatalmi berendezkedését államnak tekintő szerzők is jellemzően valamilyen jelzővel ellátott államként jelölik meg azt, elismerve, hogy Szent István új szintre emelte a magyar államiséget. Megint más nézetek szerint azonban még az első királyunk által kialakított hatalmi berendezkedés sem tekinthető államnak vagy az államalapítás kezdetének. Engel Pál szerint e hatalmi-politikai rendszer „még évszázadokig messze volt attól, hogy államnak lehessen nevezni”, ezért is beszél inkább Szent István birodalmáról. Hasonlóan vélekedik Font Márta is, aki szerint a Szent István által létrehozott struktúra nem meríti ki az állam fogalmát, mivel „az államszervezés nem fejeződött be, és az állami intézményrendszer megalapozásának csak a kezdetei történtek meg”, és a rendszer utóbb sérülékenynek is bizonyult.

3. A háromelemű tan

Az államok egymáshoz való viszonyának értelmezését is elősegítő (nemzetközi) jogi fogalma, Georg Jellinek „háromelemű tana” szerint az állam: az államalkotó népnek a körülhatárolt államterületen az egységes államhatalom alatt tartósan szervezett hatás- és döntési egysége, meghatározott terület feletti tartós, intézményes és független főhatalom.

Államalkotó nép és államterület azonosítása a honfoglalás előtti vándorlás korában nem egyszerű, mert a szállásterület többszöri változása mellett a népesség folyamatosan kapcsolatba került és keveredett a környező népekkel, ráadásul a szállásterület nem esett egybe a portyázásokkal érintett nagyobb uralmi körzettel. A Kárpát-medence elfoglalásával aztán e két fogalmi elem elvileg könnyebben behatárolhatóvá válik, és nagyobb állandóságot mutat, akkor is, ha a honfoglaló magyarok eleinte nem népesítették be a Kárpát-medence egészét. A korai királyságban is a király uralma alá tartozó népeket még származásra és jogállásra tekintet nélkül, területi alapon és a tényleges hatalom alá vonás alapján határozhatjuk meg. A király országa addig tart, ameddig a hatalma ténylegesen elér.

A jogi szempontból leglényegesebb „egységes államhatalom” a történelmi alakzatokra is alkalmazható értelmezésben „a társadalmi együttélés rendjének és egységének fenntartását, a közösségi lét biztonságának, stabilitásának, tartósságának garantálását és külső védelmét jelenti, amely meghatározott állami célok követését

és állami feladatok ellátását feltételezi, és amelyhez a joghoz kötött, legitim állami kényszer (monopóliuma) társul”.

Ennek kapcsán a magyarság történetében – mint fentebb láttuk – a honfoglalás előtti kalandozások erősebb, törzsszövetség általi irányítása után a X. században az egy központból való irányítás háttérbe szorul, majd Géza és István korában a fejedelmi hatalom újra megerősödik. Szent István alatt „új államiság alapjai jönnek létre”, és ekkor már az egységes államhatalom fenti meghatározásának számos eleme megjelenik tényleges uralkodói törekvésként.

4. Rendszerelméleti megközelítés

Minthogy a történelmi alakzatokra is értelmezhetően az állam „komplex képződmény, összetett, intézményesített, monopolizált és centralizált hatalmi szervezet”, feltételez valamilyen hatalmi viszonyt önmaga és az államalkotó nép között. Az államjogi megközelítéséből pedig adódik, hogy annak léte és működése feltételezi valamilyen – terjedelmében, minőségében változatos, de legalább a társadalom egyes rétegeire nézve általános és kikényszeríthető – normarendszer létezését, az államhatalom ugyanis a politikai uralom jogilag rendezett formája.

Az állam tehát jogilag szabályozott társadalmi-hatalmi struktúra, és mint ilyen: rendszer. Az általános- és a politikai rendszerelméletek is azt mutatják, hogy az állam leírható rendszerként, így ezek alapfogalmai – különösen a rendszerelemek és a funkció(k) – mentén és legalapvetőbb megállapításaiból kiindulva felállítható egy (egyszerűsített) rendszerelmélet, amely gondolati keretben megkísérelhetjük áthidalni az Árpád-kor közjogi-hatalmi rendszerének intézményei és a mai közjogi gondolkodásunk, fogalomrendszerünk közötti távolságot.

Az állam, mint rendszer feltételezi önálló feladattal, funkcióval bíró rendszerelemek létezését, de több is, mint ezek statikus összessége; az elemek között dinamikus kapcsolat, kölcsönhatás (kommunikáció) áll fenn, és a rendszernek is van az egyes elemekét meghaladó, rendszerszintű célja és feladata. A rendszernek vannak határai, de kapcsolatba is lép (kommunikál) a környezetével, más rendszerekkel, a rendszert és elemeit a működés során impulzusok érik (*input*), de ezek is visszahatnak a rendszer környezetére, illetve a többi rendszerelemre (*output*). A rendszer statikus részét képezik annak határai, elemei, a rendszer és a rendszerelemek funkciói, míg a dinamikus oldalt a rendszer és elemeinek működése, interakciói jelentik, kiegészülve az időbeli változásokkal. E folyamatos dinamika ellenére azonban maga a rendszer állandó (önazonos) marad.

Minthogy az állam szabályozó rendszer, annak elemei (azok funkciói) között jelen kell legyen az általános jellegű, kikényszeríthető magatartási szabályok meghatáro-

zása (törvényhozás), ezek végrehajtása (végrehajtás, igazgatás) és kikényszerítése (bíráskodás). Igazgatási jellegük ellenére önálló funkcióknak tekinthetők a rendszeren kívüli elemekkel történő békés és konfliktusos kommunikációt biztosító folyamatok (diplomácia és hadviselés), továbbá a közhitelességgel összefüggő állami írásbeliség működtetése, de fontosak a rendszer gazdasági alapját biztosító fiskális és monetáris elemek, valamint az ideológiai funkció, benne az állam és egyház viszonya.

E rendszerelemek ma az államszervezetet képező alkotmányos szervek funkciói, amelyek rendeltetése az állam céljainak valóra váltása, feladatainak ellátása. És ugyan az Árpád-korban a maihoz hasonló államszervezet még nem alakult ki, de a kor viszonyaihoz mérten már ekkor megfigyelhető e feladatok, hatalomgyakorlási formák elkülönülése, még ha ezek eredője kivétel nélkül a király személyére és előjogaira is mutat. A hatalomgyakorlási módozatok mögött megjelenő valamiféle kezdetleges – de az újkori hatalommegosztási elméletekkel még összefüggésbe nem hozható – gondolati háttér létezését mutatja Szent István Intelmeinek tematikája és szerkezete is.

5. Szent István jelentősége

Az előbbiek fényében Szent István uralkodása hatalomgyakorlási-közjogi szempontból jól megkülönböztethető a korábbi korszakoktól. Első királyunk uralmi rendszere – hatalmi, strukturális és az államterület kritériumával is összefüggő megközelítésben – „nagyon is megfogható politikai, intézményi és területiális valóság volt”, amelynek politikai-hatalmi szervezete főleg a keresztény legitimációval, a területi elven szervezett közigazgatással, az új típusú királyi tanáccsal, az új (keresztény) ideológiával, továbbá a haderő, a törvénykezés és a tulajdonviszonyok átalakításával gyökeres változást, illetve teljes szakítást jelentett a korábbi politikai struktúrával.

Korábban még Árpád fejedelmi leszármazottjainak sem volt elegendő hatalma és ereje ahhoz, hogy a törzsfőekkel szemben meghatározott eszme és elvek mentén akár politikai eszközökkel, akár fegyveres kézzel folyamatos, békeidőben is érvényesülő egyszemélyi, központosított uralmat tudjon kiépíteni és fenntartani. Szent István uralkodásának főbb eredményei – a nemzetiégi uralmi központok felszámolása, a keresztény vallás általánossá tétele és az egyház kiépítése, a vármegyerendszer kialakítása – mögött azonban már megmutatkozik egy összetettebb, rendszer-szintű építkező munka, amely a közjogi-hatalmi berendezkedés új, magasabb szintű szervezettségét hozta el, és amely ekként jogi értelemben is az állam alapjainak lefektetéseként fogható fel. Ezt egészíti ki a korabeli külföldi forrásokban is felismerhető, külpolitikai elismertségben megnyilvánuló szuverenitás, valamint az új

társadalmi berendezkedés kiépítésének részfolyamatait összekapcsoló elvi elgondolás, a totemisztikus eredetmítoszból táplálkozó legitimációval megtámogatott erőszakos uralom alá hajtás helyébe lépő eszménykép, az Isten kegyelméből és törvényei szerint uralkodó keresztény király eszménye.

E változások nem egyik napról a másikra mentek végbe, ezért is megkérdőjelezhető az államalapítást Szent István koronázásához vagy teljes életművéhez – avagy az Árpád-kor bármely más konkrét eseményéhez – kötni. Az államalapítás ugyanis nem egyenlő a koronázással, az ellenségek legyőzésével vagy az országépítéssel; nem egyetlen aktussal és nem egy meghatározott pillanatban történik, hanem folyamat, amelyben fokozatosan jelennek meg az adott kor körülményei között a jogilag szabályozott társadalmi-hatalmi struktúráként megjelenő állam ismérvének tekinthető intézmények és megoldások. Hogy az egységes államhatalom kiépülésének e folyamatában ki-kik mikor véli felismerni az államiságnak elegendő jellemzőjét ahhoz, hogy működő államról beszéljünk, nagyban függ attól, hogy magunk mit gondolunk az államról.

Mégis, ha az általa megkezdett folyamatok nem is fejeződtek be Szent István haláláig, nem látom akadályát annak, hogy első királyunk uralkodása ne egyszerűen az államiság megreformálásának, új szintre emelésének, hanem a jogi értelemben vett államalapítás kezdetének legyen nevezhető.

6. Újabb mérföldkövek

A Szent István által megalapozott közjogi-hatalmi struktúra alakulásában – függetlenül attól, hogy ezt mennyiben tekintik államnak – a további mérföldkövek kérdésében is változatos képet mutat a (jog)történeti irodalom.

Bónis György szerint például a Szent István korától kialakult személyes királyság, a király személyes uralmának érvényesülésével jellemezhető korszak 1222-ig (lényegében az első Aranybulláig) tartott, Degré Alajos ugyanennek a korszaknak a lezárását a XIV. század végére teszi. Még messzebb megy Makk Ferenc, aki szerint a Szent István által létrehozott dinasztikus államot csak Luxemburgi Zsigmond uralkodását követően váltotta fel „a középkori nyugat-európai állam újabb változata”, a rendi állam. Kevésbé kategorikus álláspont, mégis a valósághoz legközelebb állhat annak kiemelése, hogy az első királyunk által kialakított hatalmi-közjogi berendezkedést nem egyik pillanatról a másikra váltotta fel egy másik állammodell, hanem a patrimoniális hatalom alapjainak már a XI. században megkezdődött, elhúzódó felbomlásával párhuzamosan alakultak ki és erősödtek a rendek, a rendiség, majd a rendi állam alapjai.

7. Az Árpád-ház végnapjai

Az előbbiekből látható, hogy a (jog)történeti irodalom a Szent István által kialakított hatalmi-közjogi berendezkedés végét jellemzően nem kapcsolja össze az Árpád-ház uralkodói ágának kihalásával. Ennek mégis kiemelkedő jelentősége van az államiság kérdése szempontjából, aminek bemutatása egy további jelenség, a „korona” jelenségének felvillantását teszi szükségessé.

Az Árpád-kori forrásokban gyakran megjelenő „korona” kezdetben a királyi méltóság és főhatalom jelképe, amely nem válik el a király személyétől, lényegében a királyság, a kormányzás megfelelője. A korona „egyszerre fejezte ki az uralom legitim birtoklását, jogosította az uralkodót a hatalom gyakorlására, és szolgált a hatalomátruházás rituális ékszereként”, a koronázási ékszer tehát nemcsak a törvényes uralom szimbóluma, hanem az egyházi közrehatás kifejezője is volt. E gondolati egység megbomlásának korai jelei már Kálmán uralkodása alatt, különösen Szent István Hartvik-féle legendájában megfigyelhetők, az uralkodónak tekinthető jogtörténeti álláspont szerint azonban igazán csak a XIII. századtól válik külön a király személyének és a koronának az értelmezése. Ekkor mutatkozik meg a magyar koronaeszmét a külföldi példáktól megkülönböztető jelleg, miszerint a király személyétől elváló koronafogalom nem elvont, hanem egy konkrét tárgyhoz kapcsolódik, csak a hagyomány szerint Szent Istvánnak tulajdonított *Sacra Corona* bír legitimáló erővel.

Ugyan Árpád leszármazottai e kapcsolat folytán kétségtelenül birtokában voltak a trónöröklési jognak, őket „az ország lakossága szemében születésük, a család hagyományos hivatottsága alkalmassá tette az uralkodásra”, a királyi jogok gyakorlásához mégis szükséges volt, hogy az egyház őket „Szent István koronájával” megkoronázza. A koronának és a koronaeszme legitimációs funkciójának legfontosabb korszaka azonban a vegyesházi királyok korában jött el, mivel Károly Róbert esetében – túl azon, hogy fegyverrel volt kénytelen megerősíteni hatalmát – hiányzott az Árpáddal fennálló vérségi kapcsolatból fakadó misztikus eredetű legitimáció. Ezért törekedett Károly Róbert a Szent Koronán keresztül tudatosan összekapcsolni hatalmát a Szent István koronázása körül kialakult hagyománnyal, az isteni megerősítést kifejező pápai koronaküldéssel. Ettől kezdve az uralkodó koronához való viszonya közjogi-legitimációs szempontból már valóban új és megkerülhetetlen, mert csak így vált az uralma – szándéka szerint is – a koronának a pápától nyert szentsége folytán kikezdetlenlenné. A koronaeszme tehát egyfajta legitimációs folytonosságot teremtett Szent István és az Árpádok, valamint I. Károly és utódai hatalomgyakorlása között.

Mindez pedig a jogi értelemben vett állam létezése szempontjából is iránymutatással szolgálhat. Egy a jogi értelemben vett állam jellemzőivel nem rendelkező orszá-

got esetleg el lehet foglalni és – legalább ideiglenesen – uralom alatt tartani pusztán fegyveres erővel, akár legitimáció nélkül vagy teljesen új legitimációs forrás kijelölésével. Ha azonban a korábban meglévő legitimációs forrás kimerülése után az uralmat ténylegesen megszerző utód a hatalmának legitimációját a korábbi hatalommal folytonosan igyekszik és egyben kénytelen meghatározni, az arra utal, hogy az uralni kívánt hatalmi-társadalmi struktúra már jogi szempontból értelmezhető, az uralkodó személyétől függetlenül önazonossággal bíró entitás, amit – egyéb jellemzői mellett – alighanem államnak nevezhetünk, egyetértve azzal a megállapítással, hogy 1301-ben az Árpádok már bizonyosan „egy államot hagytak örökül, és azt a megingathatatlan hitet, hogy az országot az jogosult kormányozni, aki Szent István koronáját hordja”.

8. Irodalom

Almond, G. A. – Powell, G. B. (1966): *Comparative Politics: a Developmental Approach*. Little, Brown and Company. Boston.

Bakay K. (1978): *A magyar államalapítás. Gondolat*. Budapest. ISBN 963280368X

Benda K. – Fügedi E. (1979): *A magyar korona regénye. Magvető*. Budapest. ISBN 9632709004

Bertalanffy, L. (1968): *General System Theory: Foundations, Development, Applications*. George Braziller. New York.

Biró Zs. (2018): A történeti alkotmány alapjai. *Közjogtörténetünk alakulása 1222-től az 1867. évi osztrák-magyar kiegyezésig*. JURA. 24(2) pp.: 53-62. ISSN 1218-0793

Bónis Gy. (1956): *István király. Művelt Nép*. Budapest.

Bónis Gy. (2003): *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Osiris. Budapest. ISBN 9789633894263

Deér J. (1938): *Pogány magyarság keresztény magyarság*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest.

Degré A. (2009): *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Publikon. Pécs. ISBN 9786155001130

Eckhart F. (1935): *Magyarország története*. Káldor. Budapest.

Engel P. (2001): *Szent István birodalma. A középkori Magyarország története*. MTA Történettudományi Intézet. Budapest. ISBN 9789638312761

Font M. (2009): *Államalapítás 970–1038*. Kossuth. Budapest. ISBN 9789630956802

Györffy Gy. (1977): *István király és műve*. Gondolat. Budapest. ISBN 9632803604

- Holub J. (1944): A magyar alkotmánytörténelem vázlata I. A legrégibb időkől a mohácsi vészig. Dunántúl. Pécs.
- Hóman B. (1938): Szent István. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest.
- Képes Gy. (2018): Gondolatok a magyarok eredetéről és államiságunk kezdeteiről. Jogtörténeti Szemle. 20(3-4) pp.: 76-81. ISSN 0237-7284
- Kristó Gy. (1980): Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Elvek és utak. Magvető. Budapest. ISBN 9632711548
- Kristó Gy. (2007): Magyarország története 895–1301. Osiris. Budapest. ISBN 9789633899700
- Makk F. (2010): A Szent István-i államról. In: Acta Universitatis Szegediensis: Acta Historica 131. SZTE BTK Történeti Intézet. Szeged. pp.: 17-31. ISSN 0324-6965
- Marczali H. (1998): Magyarország története. Laude. Budapest. ISBN 9637830790
- Máthé G. (2021): Közép-Európa újkori születése. A magyar közjog elemi forrásai 16–20. század. Gondolat. Budapest. ISBN 9789635561490
- Mezey B. (2003): Magyar alkotmánytörténet. Osiris. Budapest. ISBN 9789633895324
- Mezey B. – Gosztonyi G. (2020): Magyar alkotmánytörténet. Osiris. Budapest. ISBN 9789632763279
- Pauler Gy. (1985): A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I. Állami Könyvterjesztő Vállalat. Budapest. ISBN 9632820198
- Petrétei J. (2009): Az alkotmányos demokrácia alapintézményei. Dialóg Campus. Budapest–Pécs. ISBN 9789639542495
- Rácz L. (2000): A historical insight in the theory and organization of the Hungarian state. In: The Hungarian State 1000–2000. Thousand Years in Europe. Korona. Budapest. pp.: 17-67. ISBN 9639191795
- Rácz L. (2016): Rex et regnum. Gondolat. Budapest. ISBN 9789636936822
- Rapoport, A. (1986): General System Theory: Essential Concepts & Applications. Abacus Press. Tunbridge Wells, Kent – Cambridge, Mass. ISBN 0856261726
- Szabados Gy. (2010): Az állam-fogalom középkori létjogosultságáról. In: Középkor-történeti tanulmányok 6. Szegedi Középkorász Műhely. Szeged. pp.: 203-213. ISBN 9789633060063
- Szekfű Gy. (1988): A magyar állam életrajza. Maecenas. Budapest. ISBN 9630255375
- Szűcs J. (1974): Nemzet és történelem. Gondolat. Budapest. ISBN 9632800966

Téglási A. (2018): Az állam szervezete. Dialóg Campus. Budapest. ISBN 9786155764493

Timon Á. (1920): A Szent Korona elmélete és a koronázás. Stehaneum. Budapest.